

Жас толкын

821.512.122

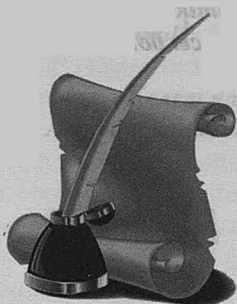
С 22

Бейбіт САРЫБАЙ

Қараторғай

Бейбіт САРЫБАЙ

ҚАРАТОРҒАЙ

Алматы
«Жалын баспасы»
2013

УДК 821.512.122 -3 2
ББК 84 (5Қаз) -4
С 22

**Қазақстан Республикасының
Мәдениет және ақпарат министрлігі
Ақпарат және мұрағат комитеті
«Әдебиеттің әлеуметтік маңызды түрлерін басып шығару»
бағдарламасы бойынша шығарылды**

Сарыбай Бейбіт.
С 22 **Қараторғай: Проза/ Бейбіт Сарыбай**
Алматы: «Жалын баспасы» ЖШС, 2013. – 192 бет.

ISBN 978-601-7286-81-1

Өзіндік қолтаңбасы қалыптасқан жас қаламгер Бейбіт Сарыбайдың шығармалары әдеби ортада жоғары бағаланып келеді. Оның республикалық мерзімді баспасөз беттерінде жарық көрген әңгімелері мен шағын хикаяттарын оқырман қауым ыстық ықыласпен қабылдады. Жас жазушының бұл кітабына соңғы жылдары жазған жаңа шығармалары енгізіліп отыр. Халықаралық «Дарабоз» бәйгесінде топ жарып, бірінші жүлдеге ие болған «Ақтабан», «Қараторғай» сынды шағын хикаяттарын да осы кітаптан оқуға болады.

Кітап көпшілік оқырманға арналған.

УДК 821.512.122
ББК 84 (5 Қаз) -4

ISBN 978-601-7286-81-1

© Сарыбай Бейбіт., 2013
© «Жалын баспасы» ЖШС, 2013

ҚАРАТОРҒАЙ

(хикаят)

«Келеді қараторғай қанат қазып,
Астына қанатының маржан тазып...»

Ақан сері

Наурыз басталысымен, Алматыға көктем келіп үлгерді. Ерте-көктем. Жер жылығасын-ақ болды, қар бауыры жібіп, ери бастайды. Күннің жылынғаны мен қардың ерігеніне бола көктем келді деп бөрікті аспанға атуға болмас. Көктемнің жалғыз белгісі сол болса, онда ауа-райы жиі құбылып тұратын Алматыңызда бір емес, бірнеше көктем болмай ма?! Көктемнің негізгі белгісі құстың оралуы болса керек.

Міне, құстардың басы болып, көктемнің хабаршысы атанған қараторғай да оралды. Биыл жылдағыға қарағанда тым ерте жетті. Күз келісімен жылы жаққа қанат қаққан құстар өзінің туған мекеніне біртіндеп келіп жатыр.

Темірлан қалтасына салып алған бір жапырақ нанды кішкентай саусақтарымен шымшып үзіп, әр үзімін жеке-жеке лақтырып отыр. Оның лақтырған бір үзім нанын қараторғайлар жерге түсер-түспестен іліп алып жеп қоя береді.

Темірланға тиесілісі — күніне үш жапырақнан. Үшуақыт ішетін тамақпен бірге беріледі. Қарынды тойдырмаса да, дәтке қуат деп талғажау қылуға жарайды. Бірақ Темірлан көктем келіп, өзінің сүйікті қараторғайлары оралысымен өзіне тиесілі наннан татып алмайды. Өзі жемей қалтасына

салып алады да, далаға шыққан уақытта осылай үзіп беріп отырады. Торғайлардың жегеніне қарап отырып тақ бір өзі тамақтанғандай сүйсінеді. Олар тойынса өзі тоғайғандай болады. Бір шетінен солардың қылығын тамашалағаннан артық рахат та жоқ бұған. Құстардың еркіндігіне қызығады. Шіркін, соларға біткен қанат менде болса ғой деп армандайды... Құс болып ұшып кеткісі келеді-ай кейде байғұс бала.

Міне, биыл екінші жыл... Құс болып ұшпақ тұрмақ, адамға ұқсап еркін жүрмегеніне, бала болып ойнамағанына. Риясыз күлмегеніне. Осыдан екі жыл бұрын осы тар қапасқа тоғытылған. Бұл жерді сырттағы жұрт жасөспірімдерді еңбекпен тәрбиелеу колониясы дейді... Қарғыс атқыр жерге түсемін, өмірімнің ең бір аяулы кезеңі осында өтеді деп ойлады дейсіз бе бұл жазған бала. Бәрі де ойламаған жерден болды. Балалық еркелік, ақымақшылық деп ақтауға да болатын шығар. Дегенмен заңның аты — заң. Заңның шеңберінен шықтың ба — көретін күнің осы... Құдай-ау, қарғыс атқыр тар қапасқа бастаған соқпақ қайдан басталып еді өзі? Не үшін түсті бұл жолға?

* * *

Темірланның бұл жердегі өтіп жатқан, алдағы өтпек өмірінің бар маңызы сол — өткен күнін еске алып, содан рахат табу, иә, болмаса болашақ өмірін қиялдау ғана. Қолы қалт етсе болды — қиял құшағына кетеді. Әсіресе, түнгі ұйқыға жатқанда керемет. Жарық сөнгеннен кейін де біраз уақыт үнсіз ойға шомып жатады. Қазір де қараторғайларға қарап отырып өткен өміріне оймен көз жүгіртті.

* * *

Темірлан 5 сыныпты бітірген жылы жетім қалды. Күні жетіп дүниеден озса, ардақты әкесінен айырған ажалды қарғап, Құдайына өкпе артар ма еді, кім білсін. Балапандай балаларын шырылдатып тастап, әлдеқандай бір тәтенің артына кете барғаны жанына батады-ау... «Тірі жетім» деген ат жаман екен. “Неге, не үшін, не кінәміз бар еді” деген сұрақтарға жауап таппай дал болды. Әсіресе жалғыз қарындасын аяйды. Байғұс шешесі көштен қалдырмас-ау, бірақ ауыл-елдің көзқарасы жүрегіне шаншудай

қадалады. Біреулер тастанды бала деп мүсіркей қараса, енді біреулері табалайтын да сияқты ма, қалай.

Темірланның әкесі шопан еді. Жаз жайлауында, қыс қыстауында көшіп-қонып жүретін. Мектеп жасына дейін әкесі мен шешесінің жанында болып, біріншіге барған жылдан бастап атасының қолында оқыды. Әйтсе де мезгілдік демалыс сайын қойлы ауылға тартып отыратын. Әсіресе, жазғы демалыс дегеніңіз біздің кейіпкеріміз үшін ең керемет кез. Ұзақ уақыт бойына әкесі мен шешесінің жанында болады. Қайыс илеседі, таспа тіліседі, атқа мінеді, бұзау қарайды. Кейде шешесіне қолқабыс қылады. Қайсыбірін айтайық, ол да бір рахат өмір еді-ау.

Сөйтіп жүрген күндердің бірінде Қаһарман ұжымның малдарын өткізіп беріп, өзіне тиесілі тұяқты түгелдей сата бастады. Қаһарман дегеніңіз Темірланның әкесі. Сатқанын сатып, сатпағанын әкесіне (Темірланның атасына) табыс етті де шаһар асып кете барды.

Бұлар болса баяғы иесіз қалған тамдарын ретке келтірісіп, сонда көшіп келді. Көшіп келді дейтіндей де емес, бірді-екілі ескі жиһаз бен көрпе-жастық қана. Мал атаулыға келгенде тышқақ лақсыз қалды. Шарасыз шеше, қауқарсыз бала осылай қала берген. Сотқа барғанда бөліске салатындай түк те болмаған екен. Оған дейін бәрін сатып тынбады ма. Айтпақшы, күйеуінен қайыр болмағасын шешесі бұны ертіп алып, атасының үйіне барған. Екеуі ұзақ әңгімелесті. Бірақ атасы бұрынғыдай емес. Салқындау көрініп, қарыса отырды.

— Бөтеніңіз емес. Өзіңіздің ұрпағыңыз. Немерелеріңіз. Далада қалғандай болдық. Аштан қалсын демесеніз, бірер тұяқ беріңіз. Өзіміз өсіріп, бағайық. Балаңыздың ісі анау болды. Енді сізден қайран болмаса, ненің күйін кешеріміз белгісіз, — деді шешесі кеседегі суық шайдан бір ұрттап.

— Мен не дейін, келін шырақ. Рас, немерелер менікі. Бірақ, туған әкелеріңіз істегені анау болса, менен не қайыр? Өзің көріп отырсың, біз де жетісіп тұрған жоқпыз. Басқа да балаларым бар, — деді атасы сұрланып отырып.

Темірлан дәл сол сәттен бастап жанындай жақсы көретін атасын қатты жек көріп кетті. Бөтен адам сияқты. Сұмдық бір жаттық сезінді. Енді бұл үйде отырудың

түкке керегі жоқ еді. Шешесі екеуі орындарынан тұрып, қоштаспай шығып кетті. Жолда келе жатып:

— Қара шайға талқан шылап жесек те өлмеспіз. Құдай өлтірмес, — деп көзінің жасын бір сығып алып еді-ау, сонда қайран шешесі.

Иә, Құдай өлтірмейді екен. Бұларға жаны ашыған мектеп директоры Темірдің анасына еден жуушылық жұмыс берді. Оның сыртында “нашар семьялардың” қатарына кіргізді. Әлеуметтік аз қамсыздандырылғандарға берілетін көмекақыны алатындарды бұлардың ауылында “нашар семья” деп атайды. Міне, солай “Үлгілі” ауылы-ның “нашар семьясы” болып тіршілікті бастап кеткен.

Сол жылы көктемде Темір бақшаларындағы теректерге қараторғайларға арнап бірнеше ұя жасады. Және оның бір де бірі бос қалған жоқ. Әрқайсысын бір-бір жұп егеленді. Темір қараторғайларды өзінше «қазақ құс» деп атайтын. Егер барлық жан-жануарлар мен аң-құстар ұлтқа бөлінетін болса: төрт түліктен — жылқы, аңнан — қасқыр, құстан — осы қараторғай мен қыран бүркіт қазақ болар еді-ау деп ойлайтын. Сондықтан болар, кішкентай қараторғайларды өзінің қарындасындай жақсы көретін. Туған бауырларындай болып кеткен осы бір қап-қара торғайлар — бұның жалғыз жұбанышы.

Сабақтан келгесін соларға қарайлайды. Өзінің бұзылған ұяда өмір сүріп жүргенінің бағамдай алмаса да, әлдебір ішкі түйсікпен осы бір кішкентай шарасыз балапандардың ұясы бұзылмауын тілейді. Әсіресе қараторғайлар балапан басып шығарғанда шегірткелерді көптеп ұстап, ұяларының алдындағы кішкентай астауға толтырып қоятын. Солар ашығып қалмас үшін біздің Темір барын салады.

Олардың қылықтары қандай күшті, өздері қандай сүйкімді. Қап-қара жүндерінің өзі ше, жып-жылтыр болып тұрады. Құйтақандай көздерінің мөлдірлігінде шек бар ма. Тағы бір қызығы, өзге құстар құсап секектеп жүрмей, әр қадамын адам құсап нық басады.

Темірдің бұл қылығымен шағын ауылдың тұрғындары түгелдей таныс. Бұл қылығы бірінің күлкісін келтірсе, бірінің өзіне деген аяушылығын да оятатынын өзі сезе бермейтін. Содан да болар, оны ауылдастары «қараторғай» деп атап кетті.

* * *

Өткен күндерін есіне алып жатып ұйықтап кеткен. Таң бозынан қоңырау үні естілді. Сағатына қарап еді, алтыға он минут қалыпты. Айналасындағы өзі құралпылас балалар жалма-жан киіне бастаған екен. Бұл да солармен бірге демнің арасында киініп үлгерді. Киініп болысымен аса бір елгезектікпен төсегін ықтияттап жинады. Жинап болғасын сыртқа шығып қатарға тұрды. Әлдеқандай себептермен қылмыскер атанған дәл өзіндей үш жүзге жуық бала топ-топ болып қатарға тұрып болғанда тексеру жүрді. Тәрбиешілер кезектерін ауыстырды. Өз кезегіне жаңа келген формадағы қатал жігіт жұмысын бұларды жүгіртуден бастады. Жарты сағатқа жуық уақыт денешынықтыру алаңын айналып қан сорпалары шыққанша жүгірді.

Одан келгеннен кейін терсіңді киімін шешіп тастап жуынды. Таза киімін киіп, асханаға түсті. Асханада кезек көп екен. Таласқанды, тартысқанды жаны сүймейтін Темір кезек азайсын деген оймен шеткерірек барып отырды. Бірер уақыт өткеннен кейін ғана өзіне тиесілі ас мәзіріне қол созған. Тамақ құйып тұрған толықша келген әйелге:

— Апай, мүмкін болса екі тілім нан беріңізші, — деді.

Апайы сөзге келген жоқ: ешкім көріп тұрған жоқ па дегендей жан-жағына бір қарап алды да, бір тілім нанды артығымен салып берді. Тағдыр аямаған, мүмкін өздерін-өздері аямаған бейшараларды мұндағы кейбір адамдар аяйтын. Қарыны тойсын деген шығар.

Бірақ Темір екі тілім нанның біреуін де өзі жемеді. Әдеттегідей екеуін де қалтасына салып алды. Шала піскен ботқаны жеп, шайын сіміріп алды да тысқа шықты. Сабақтың басталуына әлі он минуттай уақыт бар екен. Ол биік дуалдың жанына өскен жалғыз түп биік ағаштың жанына келді. Бірақ неге екені, қараторғайлар көріне қоймады. Әлі келіп үлгермеген екен. Ол болса теректің түбіндегі тұғырға қолындағы екі тілім нанды бірнеше бөлікке бөліп қойып, кері айналды. Қазір сәлден кейін келер, өздері тауып жер деген. Сол оймен оқу бөліміне қарай бет алған. Сабақ оқитын корпусқа кіре беріп артына бұрылып қарап еді, жаңағы нанды қойып кеткен жаққа қарай бір баланың жасырын кетіп бара жатқанын көзі

шалып қалды. «Ол не үшін бара жатыр» деген ой келді. Артынша күдік ұялады. «Күдігім рас болып жүрмесін» деп солай қарай бұл да тұра жүгірді. Барса, расымен-ақ жаңағы бала бұның қойып кеткен нандарын жиып алып, аузына салып малжаңдап тұр екен.

— Ей, сенің бұның не? — деді.

Анау болса жауап беру орнына ыржалақтап күле береді.

— Айт деймін саған, бұның не? Мен бұл нанды қараторғайлар жесін деп қойдым ғой, — деді.

— Өкімет нанды құстар жесін деп беріп отырған жоқ. Бұл — біздің нанымыз.

— Сен өз наныңды жеп алғансың. Ал мынау — менің наным. Мен өз нанымды не істесем де өзім білемін. Бұдан кейін қайталанса менен жақсылық көрмейсің.

— Құстарды аяғанша адамды аясаңшы. Олар өздеріне қажетті тауып жейді ғой.

— Қазір жәндіктер әлі шыға қойған жоқ.

— Шықпаса не қылады. Олар воляда. Ол аз десең қанаты бар. Үлкен қала емес пе, осы бір жерге қарап қалды дейсің бе олардың күндері.

— Осы үлкен қалаңда құсқа қарайтын адам жоқ шығар. Болса бұлар бізге үйірсектемес еді ғой.

— Қоқыстарды ақтармай ма?

— Ненің қоқысы? Қазір адамдардан қалдық қалмайды ғой. Қалған қалдықтардың өзі қаңғыбастардан артылмас.

— Жарайды, енді қайталамаймын.

Екеуі бірге келіп сабаққа кірді. Шынтуайтына келсе, бұл жерде сабақ деген аты ғана. Әйтеуір бір пәннен кейін бір пәнге кіріп жатады. Бірақ үйреніп жатқан, оқып жатқан түктері жоқ. Мұғалімдер де бұ бейшараларға оқу не керек деп ойлайтын сияқты. Оның үстіне мұнда отырған балалардың оқысақ деп құлшынып тұрғаны да шамалы. Бір-біріне «сен тимесең мен тимен бадырақ көз» деп отырады сол. Ұстаздарға да бәрібір. Әйтеуір жалақы алу үшін «келді, кетті» деген ат керек. Жұрттың бәрі шулап отырғанда бұл баяғы өз ойларымен әлек болып отырады. Терезе жаққа жайғасып алып, сыртқа көз тігеді. Ары-бері ұшқан құстарға қызыға қарайды. Тағы да сол арман.

«Шіркін, солардағы бостандық мен де болса ғой. Оларға біткен қанат маған бітсе ғой...»

Сабақ біткесін түскі тамаққа келді де, тағы да өзіне тиесілі басқа тамақтарын ішіп болып, бір тілім нанды қалтасына салып алып тысқа шықты. Түстен кейінгі үш сағат уақыт тәрбиеленушілердің сабаққа дайындалуы немесе мәдени шаралар уақыты деп белгіленген. Доп ойна, денешынықтыру залына барып жаттығу жаса, акт залға барып музыкалық аспаптарда ойна, бәрі де өз еркінде. Темір шағын кітапханаға барып, өзіне қажетті кітапты сұрап алды. Өзінің үйреншікті орнына келіп, сүйікті қараторғайларын нан қоқымдарымен қоректендіріп отыр.

Тағдырдың тауқыметімен ерте есейген Темір көп оқып қана қоймай, аратұра өлең де жазып тұратын. Анау айтқандай керемет өлеңдер болмаса да, бір оқығанға тұрарлық. Бұл бір «ел танитын ақын бола қояйын-ау» деп ойламайды да. Өлең жазғандағы жалғыз себебі сол — іштегі шерді шығару. Бүгін де сол ішкі қалтасына жасырын салып жүрген дәптерін қолына алды. Әбден мыжылып ақжемделген бұл дәптердің ішінде не жоқ дейсіз. Күнделік, ойтолғау, өлең деген сынды. Сол дәптерінің кезекті бір бетін ашты да, қолындағы қаламсабымен «Қараторғай-9» деп жазып қойды. Бұл — жазбақ болып отырған өлеңінің тақырыбы. Ал тоғыз деген цифрыңыз тоғызыншы өлең дегенді білдірсе керек. Сонда бұған дейін осы тақырыпта сегіз өлең жазған болып тұр емес пе? Сөйтіп тоғызыншы өлеңнің толғағы да басталды. Қап-қара торғайлары бейкүнәлігімен, еркіндігімен қызықтырып жанында жүр. Бірі ұшып, бірі қонады.

«Қараторғай-9»

*Қараторғай, жаным кел, жем берем,
Ешқашанда алыстама сен менен.
Мен өзіңе мұңым шаққан күндерде,
Жанымдағы аурудан емделем.*

*Қараторғай, тарылды ғой кең далам,
Қалай ғана ұқсап тудың сен маған.*

*Ауылыма ұшып барып келейін,
Қызғанбай-ақ қанатыңды бер маған.*

*Көздерің-ай, қолдарыма қараған,
Мен өзіңді бауырым деп санағам.
Сен де маған көмек берші, қанаттым,
Біліп қайтшы, аман ба екен жан анам?*

Өлеңнің осы бір тұсына келгенде бұдан екі жас үлкен бір жігіт арт жағынан келіп, бүйрек тұсынан теуіп қалып, селт еткізді. Бұл жалма-жан дәптері мен қаламын қойнына салып үлгерді де, оған қарап тұра қалды. Тимур екен. Бұл Тимур дегеніңіз осындағы үш жүз баланы ашса алақанында, жұмса жұдырығында ұстайтын нағыз қызылкөздің өзі. Оның жанында бағана таңда торғайлардың нанын ұрлап жеп жүрген бала тұр. Әңгіменің не жайында екенін бірден түсінді.

— Сені тойынып жүр дейді ғой, ей.

— Тойынып жүрген түгім жоқ.

— Онда бұл жердің нанын жегің келмей кесірленіп жүрген шығарсың?

— Жуынды берсе де ішіп жүрміз ғой.

— Онда неге торғайларды жарылқап жүрсің?

— Олар — менің достарым.

— Тапқан екенсің досты. Ондай қиялыңды ертең бос-тандыққа шыққанда жасарсың. Қазірше ертегіңді қысқарта тұр. Жегің келмесе наныңды мыналарға бер. Ал бұл айтқаным орындалмайды екен, көретінің мынау, — деп бір теуіп шалқасынан түсірді.

Дәл осы күннен бастап Тимур екеуінің арасында бітіспес майдан басталды. Бұл нанын тыққыштап торғайларға беруін, ал Тимур бұны ұруын қоймады. Күн сайын бір жері көгереді. Қайтар емес. Тағдырдың таяғын жеген адамға Тимурдың тепкісі сөз болып па?

Колония қызметкерлерінің сұрағына берер жауабы біреу-ақ. «Құлап қалдым, ұрып алдым». Не болғанын олар да біледі. Соншалықты қазбаламайды. Өйткені бұл жердің өзінің өкіметтің заңынан бөлек бір емес, бірнеше заңдылығы бар...

Өстіп күндер өтіп жатқан. Неге екенін қайдам қараторғайлар жоламайтын болыпты. Іздейтін де жайы жоқ. Биік-биік жеті сегіз ғимарат салынған ат шаптырым

аумақ биік дуалмен қоршалып, оның үстіне тоқ тартылған тікентемір жүргізілген. Ұшқан құс болмаса басқа тірі жан кесіп өте алмайды. Оның да себебі анық болды. Бұның бетінің қайтпасын білген жүгермектер өшін торғайлардан алса керек. Бастапқыда таспен атқылап үркіткен көрінеді. Оған кете қоймаған қараторғайлардың бірін ұстап алып өлтіріп, терекке салбыратып іліп қойыпты. Оны көрген байғұс торғайлар безінбегенде қайтсін-ай...

Негізінде кез-келген аң-құс адамдардан бекерге безінбейді. Оларды адамдарға жақындатпайтын табиғи инстинкт. Адамдардың жыртқыштығын сезінгеннен кейінгі өздігінен жасалатын қорғаныш.

Темірлан болса құстардың бойындағы сол қатып қалған қорқынышты сейілітіп, адам дегеннің де қайырымды, мейірімді болатынына еттерін үйрете бастаған еді. Ал Тимурлар болса қайтадан бездіріп жіберді. Өзінің төсегіне келіп жатып алып, жылай берді. Баяғыда да дәл осылай болып еді-ау...

* * *

...Сол баяғы өзінің ауылы. Таң бозынан сайраған құстың дауысымен оянатын. Құстары бұны әдемі әнімен оятатын. Ал қанаттылардың сайраған үнімен ояну дегеніңіз — тілмен айтып жеткізе алмайтын рахат сезім. Ояна салысымен солардың қамына кірісетін. «Мен де құспын, қанаты жоқ демесең» деп ән салатын.

Бір күні таңда өзі оянды. «Торғайларым бүгін неге үнсіз қалды» деп тысқа шыққан. Бақшасына қарап еді, шошып кетті. Өз көзіне өзі сене алар емес. Тал теректегі ұялардың быт-шыты шығыпты. Адам қолымен жасалған айуандық екені даусыз. Бірақ кім жасауы мүмкін, кімнен келді бұл опасыздық? Жауабын таппай дал болды.

Жаздың уақытында мектептің қызметкерлері түгелімен қызылша күтуге баратын. Шешесі сол жаққа таң бозынан кетіп қалатын. Демек ол көрген жоқ. Есіктің алдында өзімен-өзі ойнап отырған қарындасынан сұрады. Ол болса «көргем жоқ» деді де, біраз тұрды. Әлден кейін әлденені есіне түсіргендей:

— Бірақ бағана мен көшеде арықтың жағасында сумен ойнап отырғанда, сіздің сыныбыңыздағы Қайнар деген

бала біздің қоршаудан секіріп түсіп, жоғары жаққа қарай жүгіріп кетті, — деді.

Демек бәрі айдан анық. Бұл Қайнардан келген іс болды. Оның не үшін бұндай қадамға барғаны да белгілі...

Темірлан да, Қайнар да күреске қатысатын. Басқа балаларға қарағанда екеуінің шеберлігі дараланып тұратын. Бірде ол жеңеді, бірде бұл жеңеді. Ал басқа балалар бұл екеуіне шыдай алмайтын. Бір күні жаттықтырушылары келіп, аудандық жарысқа бір адамның қатысатынын айтты. Әрине, берісі мектептің, әрісі ауылдың намысын қорғау оңай емес. Сондықтан мектеп директорынан бастап, барлығы бір шешімге келді. Екі кішкентай балуанды үш рет күрестірмек. Қайсысы екі рет жеңіске жетсе — сол ел намысын арқалап аудан орталығына бармақ. Екеуінің де жарысқа барып топ жарғысы келеді. Осы күнге дейінгі төккен тердің жемісін көріп, нәтижесін шығарғанды кім жек көрсін.

Сонымен межелі күні мектептің спортзалына күллі ұстаздар қауымы мен оқушылар тұтас жиналды. Сегізінші сыныптың екі батырының арасынан чемпионды анықтамақ. «Ұрыста тұрыс жоқ» дегендей екеуі ә дегеннен арпалыса кетті. Бірінші кездесу ұзаққа созылмады. Қайнарды басынан асыра лақтырған Темірлан бірінші кездесуді жеңіспен аяқтады. Арада сәл үзіліс жасалды.

Екінші кездесу ауырлау болды. Ойламаған жерден жеңісті уысынан шығарып алған Қайнар бұл жолы барын салды. Екеуі де түрлі әдіс-тәсілдерді қолданды. Бірінбірі ала алмады. Үш мәрте қатарынан итжығыс болды. Екеуінің де қансорпасы шықты. Ендігі жерде көп күш жұмсамай, оңтайлы сәтті күтуден, соны қалт жібермеуден басқа қайран жоқ.

Спортзалдың іші у-шу болып тұр. Әр тұстан оқушылардың ысқырғаны мен Темір, Қайнар деген айқайлары естіледі. Екеуінің де өз жанкүйерлері барын салуда. Не жеңіс тұғырына көтеріліп мәртебең асқақтайды, не болмаса жеңілістің ашы дәмін татасың. Темірдің жанарында жас бар еді... Маңдайынан аққан ащы тер екі көзін ашытып барады. Сол жасын сұртпек болып, қолын көзіне апара берген сәтті пайдалана білген Қайнар бұны алып ұрды. Жауырыны жер іскеді. Бір де бір. Күрестің қызығы енді басталмақ.

Арада жарты сағат үзіліс бар. Үміт пен күдікке толы отыз минут. Екеуінің ғана емес, осында жиылған жүз қаралы адамның барлығы үшін тағатсыз сәт. Кім жеңбек, кім жеңілмек? Бәс тігушілер де жоқ емес.

Терлерін басып, салқын суға жуынып алған екеуі боз кілемге қайта шықты. Бір қызығы қанша тартыс дегенмен де, Темірдің бет жүзінде қайсарлықтан көрі мейірге толы шуақ басымдау екен. Ал, Қайнар болса керісінше қанын ішіне тартып, сұрланып алған. Қайта-қайта ұмтылады. Жұлқи тартады, қарыса қысады. Темірлан бар болғаны жаңағыдай қателікті қайталап алмауға ғана тырысады. Ұзаққа созылған күрестен екеуі де әбден шаршаған. Соңғы күшін бойына жинаған Қайнар жамбасқа алып лақтырамын деп бұның бауырына кірген. Бұл бауырына өзі келіп кірген қарсыласын шалқалай лақтырды. Қайнарды құлатқан күйі өзі үстіне бірге құлады. Жеңгеніне көзі жетіп тұруға асықпады. Залдың іші у-шу болды да кетті. Жоғарғы сыныптың оқушылары бұны көтеріп алып, аспанға лақтырды-ай дейсің келіп. Содан кейін жерге қоя берген. Төреші Темір мен Қайнарды ортаға шығарып, Темірдің оң қолын жоғарыға көтерді.

Мектеп директоры ортаға шығып сөз алды:

— Темірланды жеңісімен шын жүректен құттықтаймыз. Енді алдағы уақытта мектебіміздің, ауылымыздың намысын қорғайтын болады. Одан әрі асып жатса, облысқа барып ауданымыздың атын шығарады. Ал, ол жерде де жеңіп жатса...— деді де біраз үнсіз тұрды. Сәл үнсіздіктен кейін жымыып: — Облыста жеңіп жатса республикаға шығады. Сонымен әрі қарай жалғаса береді. Азия чемпионы, әлем чемпионы дегендей, — деп сөзін күле аяқтады.

Жоғары сыныпта оқитын бір ауылдасы да ортаға жүгіріп шығып:

— Бүгін еркін күрестен әлем чемпионының туған күні. Біздің Теміріміз аман болса, әлі-ақ әлем чемпионы болады. Ол үшін біз бәріміз қолдауымыз керек, — деп айды аспанға шығарған.

Адамдар қызық қой. Барлығы жеңіс жағында болғысы келеді. Қуанышқа ортақтасқан жақсы. Бірақ қуанышқа ортақ бола білгесін мұңды да бөлісе білу керек

шығар. Барлығы Темірді құттықтап жүріп, Қайнарды ашындырып алса керек.

Қайнарды армансыз деп кім айтты? Ол да биіктерге ұмтылады. Оның да биік шыңдарды бағындырғысы келеді. Бірақ сондай үлкен арманы бар адамға алғашқы сынақта сүріну оңай емес. Шынтуайтына келгенде бұл басы ғана ғой. Оның бар өмірі алда. Демек әлі талай сындар мен сынақтар, жеңісі мен жеңілісі қатар жүретін күрестер бар емес пе? Бірақ, барлығы Темірдің айналасында жүріп, Қайнарды жұбатуды ұмыт қалдырса керек. Қайнар солай ызаға булықты. Сол ызадан туған өшпенділікпен келіп істеп отырған тірлігі мынау. Екі ортада жазығы жоқ бейкүнә қараторғайлар зардап шекті.

Темір ұяларды орын-орындарына қойып, ретке келтірген болды. Әй, бірақ шошынып қалған торғайлар қайтып орала қояр ма екен? Қайта көбісі балапан шығарып үлгерген еді. Ал енді аз күнде жұмыртқаны жарып шықпақ болып жатқан балапандардың обалы кімге?

Ашуға булыққан күйі Қайнардың үйіне қарай тартты. Қайнар үйлерінің жанындағы құдықтан су алып тұр екен. Темір жүгіріп барған күйі, екі ауыз сөзге келместен Қайнарды алып ұрды. Үстіне отырып алып төмпештеді-ау дейсің келіп. Ұрған сайын сөйлеп отыр:

— Мә, мынау — бұзылған ұялар үшін, ал мынау — жарылған жұмыртқалар үшін, ал мынау — күллі қараторғайлардың обалы үшін.

Ұрып-ұрып айызы қанған соң барып қана ашуы тарқағандай болды. Ашуы тарқағанда барып қана көзі ашылды. Көзі бұлдыр тұманнан ашылғанда көргені — қанаған мұрын мен көгерген көз, ісіген бет еді. Бет-аузынан түк қоймаған екен. Болары болды, бояуы сіңді. Енді кері шегінер жер қалмады. Үйіне келді де, әлдеқайдан әлдеқандай жаза күтіп жатты. Байғұс шешесін аяды. Кеше ғана ұлының жетістігіне марқайып, үш жыл бойғы жесірлік өмірінде бірінші рет қуанып еді, оның өзі көпке созылмады. Сөйтіп жатып ұйықтап кеткен екен.

Құдай-ау түс дегенді қойсаңшы. Адам деген жамандық күтіп жатып та, жақсы түс көре береді екен-ау.

...Бұрын көрмеген жер. Өңшең таныс емес адамдар. Адам болғанда да бұлардікіндей кішкентай ауылдың азғантай адамы емес. Мың қаралы дерсің. Үлкен стадион.

Теледидарда көрсетілетін халықаралық жарыстардағыдай. Шын мәнінде де халықаралық жарыс өтіп жатыр екен дейді. Айналасында әртүрлі ұлттың адамдары. Негрлер де жүр. Тірі негрді алғаш көруі — «шынында да қап-қара болады екен-ау» деп қояды.

Қатар тұрған үш тұғырдың ортасындағы ең биігіне Темірлан шықты. Екі жағындағы аласасының біріне бір орыс, екіншісіне тағы бір бала шықты. Жоғарыда үш ту ілініп тұр. Өзінің күн астындағы қыран бейнеленген көк байрағы қасындағы екі тудан сәл-сәл биік тұр. Ең ғажабы — өзінің туған тілінде әнұраны ойналып тұр. Қасындағы екі баланың біріне күміс, екіншісіне қола медальді таққан жылыжүзді бір кісі бұның мойнына алтын алқаны тақты да, қолына гүл ұстатып:

— Бойыңды тік ұста. Сені бүкіл әлем көріп тұр, — деді күлімсіреп.

Бұл қасқайып тұра қалды. Тұрмағанда ше? Бұл күнді қаншама жыл аңсады. Түндер бойы ұйқы бермеген арманы ғой бұл оның. Осы арманыма қолым жетсе екен деп қаншама тер төкті. Таңның атысы, күннің батысы демей барын салып шынықты емес пе?

Неге екені дәл сол сәтте Темірлан «менің осы тұрысымды әкем көріп отыр ма екен-ей» деп ойлады. Неге олай ойлағанын өзі ді білмейді. Мүмкін, ұлының осы жетістігін көріп, тастап кеткеніне өкінер, өкінсе қайтіп келер деп армандаған шығар.

Иә, бұл жеңіс тұғырында тұр. Жан-жағында қаптаған операторлар камераларына, фотографтар фотоаппараттарына жарқылдатып түсіріп жатыр. Бұл бойын тік ұстап қасқайып тұр. Қуанышын жасыра алмай күлімсіреп қойды.

Дәл осы сәтте. Иә, дәл осы сәтте «атаңа нәлетің баласы, атаңның басына жетісіп жатырсың ба» деген дауыстан шошып оянды. Ояна кетсе, Қайнардың әкесі екен. Бұны тұрғызып алып, қамшымен салып-салып жіберді.

— Атаңа нәлет, қу жетім! Жетілейін деген екенсің, — деп аузына келгенін айтып жүр.

Қасында бет-аузының тамтығы жоқ Қайнар. Арғы жағында кеше ғана бұны ауылымыздың атын шығаратын азамат болады деп қиялға батып, мәртебесін асырған

мектеп директоры мен ауылдық учаскелік пунктін инспекторы тұр. Іс насырға шауыпты.

Сонымен не керек, төртеуі бірге ауылдық милиционердің кеңсесіне барды. Бұл түсініктеме жазды. Жазған түсініктемесін милиция көкесі жыртып тастап, қайта жазғызды. Өйткені бұның жазған түсініктемесі түсініктен көрі әдеби шығармаға ұқсап кетіпті. Басталуының өзі қызық.

«Құстың ұясын бұзуға болмайды. Құстың ұясын бұзған адамның өзінің де ұясы бұзылады. Құстың қарғысы жаман болады» деп бастапты да, екеуінің арасындағы бұл төбелесті «ауыл балаларының арасында болып тұратын күнделікті төбелес. Ашу үстінде қаттырақ ұрып жіберіптім. Енді қайталанбайды» деп аяқтапты. Мектеп директоры күліп жіберді. Ал Қайнардың әкесі болса: — Неге күлесіз? Сіз де жауаптысыз. Әңгіме үлкейіп кетпесін десеңіз дұрыс шешім жасаңыз, — деді.

Деректің де, бұның да мысының құрыған жері осы болды. Кешке дейінгі отырыстың қорытындысында бұзақылық жасаған Темірлан милицияның есебіне алынып, ресми түрде «қиын балалар» қатарына жазылды. Тәртібі нашар, қауіпті, тәрбиесі төмендерге телінетін «қиын бала» атауы Темірланға да бұйырды. Ал қиын балалар әртүрлі мәдени шаралар мен спорттық жарыстарға қатыстырылмайды. Сонымен аудандық жарысқа дайындалып жүрген Темірлан мәртебелі боз кілемнен шеттетілді де, оның орнына автоматты түрде Қайнар баратын болды. Сөйтіп әккі әкенің арқасында жолы кесілді. Тағдыр дегенді қойсаңшы, қиюы келмеймін десе келмейді екен-ау. Шіркін, әкем қасымда болғанда бұлай болмас па еді деп ойлады тағы да. Жұрттың бәрі жетім, жесір деп басына берсе не болмақ? Жарысы құрсын, қатыспай-ақ қойсын. Бірақ, онсыз да «нашар семья» аталып жүргенде, оған қоса «қиын бала» болғаны қинайды да. Жанына батқаны да осы.

Кешкі ас та көңілісіз болды. Қарындасы, шешесі үшеуі үнсіз отырып ас ішкен болды. Бұл да айтарға сөз таппады. Шешесі де бұны соншалық кінәлай қоймады. Ненің не екенін түсініп отырған шығар. Тек дастарқанды жинап жүріп:

— «Қырсық бір айналдырса — шыр айналдырады» деген осы. Аман болшы, — деді де қойды.

* * *

Жасөспірімдер колониясындағы тәрбиеленушілер өзара төрттен, бестен бірігіп алып дос болады. Сол достық құрғандары бір-біріне көмектеседі, болысады. Тіпті керек жерінде бірін-бірі қорғайды.

Темірдің жалғыз досы болған. Аты — Тойболды. Бірақ мұндағылар оның атын қысқартып Тойтан дейтін. Және бір қызығы мұндағы балалардың әрқайсысының лақап аты бар. Ал жаңағы Тойтаныңыздың лақап аты профессор еді. Оның профессор атанған себебі — біріншіден, қолы босай қалса осы жердегі шағын кітапханаға тартып отыратын. Екіншіден, өзіне жарасып тұратын әдемі көзілдірігі бар еді. Көзілдірігін шешпейтін. Және соншама уақыт жүргенде, бір де бір рет сол көзілдірігін сындырып алған кезі жоқ. Тойболды мен Темірді жақындастырған да — дос қылған да осы шағын кітапхана еді. Оқыған кітаптарынан алған әсерлерін бөлісіп, сол жайында әңгіме қылысатын.

Сол профессор досын мұндағылар кезекті бір жиын кезінде үлгілі тәртібі мен оқу үлгерімі нәтижесінде уақытынан бұрын босатуға шешім қабылдады. Бұл жердің тағы бір заңдылығы қанша жылға бекітілсең де, мерзімнің үш жылын өтегеннен кейін, жүріс-тұрысыңды талқыға салатын. Ешқандай тәртіп бұзбай, өзіңді жақсы жағынан көрсете білсең, бұрынғы істеген ісіңе шынайы өкінсең, енді қайталамауға бел бусаң — басыңа бостандық береді. Біреулер шынайы тәртібімен босап жатса, енді біреулері тиын-тебеннің ықпалымен босап шығып жататын. Профессор шығып бара жатып:

— Темір, мен сені білемін ғой, осы бетіңнен қайтпа. Сонда мен құсап уақытыңнан ерте босайсың. Сенде бұдан басқа жол жоқ. Ақша төлеп құтқарып алатындай тіреп тұрған ешкімің де жоқ. Ана Тимурлар не деп ұрынса да үндемей құтыл. Олармен ілігетін болсаң уақытыңнан бұрын құтылмақ тұрмақ, жылыңа жыл қосып алуың мүмкін. Өзің көрдің ғой, бұл жер адам жолайтын жер емес, — деп ақылын айтып кеткен.

Сол ғой, бұның жұмған аузын ашпай, өзімен-өзі

жүргені. Бесінші сыныпта жетім қалып, сегізінші сыныпта сотталған бұның екі жарым жылы осында өтті. Енді жарты жылда тағдыры шешілмек. Не босап шықпақ, не 18 жасқа толғаннан кейін әріқарай кәдімгі ересектерге арналған түрмеде жалғастырмақ. Ауылда жүрсе ғой, биыл мектеп бітіріп, азамат болар еді. Мүмкін... Иә, мүмкін жарыстардан жарыстарға қатысып, ел намысын қорғап, әрбір жетістігімен анасын қуантып, жетімдік көрген қарындасын жұбатып жүрер ме еді. Бұның барлық жеңісі сол баяғы көрген түсімен шектелді емес пе. Өкініш деген өзекті өртейді. Ол аздай байғұс анасы мен жалғыз қарындасын өлердей сағынады. Оларды көрмегелі де, міне, екі жарым жыл. Аз уақыт емес. Өзге балалардың әке-шешелері құсап іздеп келетіндей жағдайы да жоқ анасының. Қарындасынан ара-тұра амандықтарын білдірген хат келіп тұрады. Бұрын жесір атанған шешесі бейшара енді бұзақы ұлдың анасы атанып жүр-ау... Тағы да әкесін ойлады. Бәріне кінәлі сол сияқты көрініп кетеді кейде. Егер ол тастап кетпегенде, бұның бірі де болмайтындай сияқтанады. Осы жерге қамалуына себепші болған істі де сол әкеге деген өкпенің, реніштің буымен жасамап па еді...

* * *

Әкесінің кеткеніне үш жылдан асқан. Осы аралықта қиыншылық пен қысастыққа еттері әбден үйренген. Бірақ біріне тартса біріне жетпейтін жоқшылық әбден титықтатып тастаған. Бар мен берекеден бір-ақ күнде жүрдай болу оңай тиген жоқ. Дегенмен елдің алды болмаса да, көшке ілесіп-ақ келеді.

Баяғы Қайнар екеуінің арасындағы төбелестен кейін «қиын бала» атанып, мәдени шаралардан да, басқадан да шеттетілген. Бұнымен дос болудан балалардың өздері бас тартпағанымен, ата-аналары қарсы еді. Айтпақшы, тағы бір айта кетерлік жайт — бұл шеттетілгеннен кейін Қайнар аудандық жарысқа қатысып, үшінші орынды қанағат тұтып келген. Сол кезде ауылдастары: «шіркін, Темір барғанда жеңіп қайтар ма еді» деп те жорамалдар жасаған. Бірақ, бұл аудандық жарысқа қатыспағанымен, мектепшілік біріншілікте жүлдені қолдан берген кезі жоқ. Бірақ, оны елеп ескеріп жатқан ешкім жоқ. «Нашар

семьядан» шыққан «қиын бала» болып ілініп-салынып жүр.

Басқа жұртты қойшы, мұғалімдердің өздері сүйдеп алалағаннан кейін-ақ болды емес пе? Тіпті, қарындасының өзін сынып жетекшісі дұрыс қабылдамайды екен. Өзге шәкірттерінің аттарын еркелетіп, өзгертіп Назкен, Еркеш деп атайтын апайлары бұның қарындасына келгенде, тым құрыса Қарлығаш деген әп-әдемі атын да атай салмай, тек фамилиясын ғана атап шақырады екен.

Бір күні қарындасы жылап келді. Жылап келген күйі ешкімге тіс жармастан төсегіне жатып алды. Өзінің жауап бермесін білген соң, Темір салып ұрып Қарлығаш қарындасымен бір сыныпта оқитын Ержан деген баланың үйіне барды. Сыртқа шақырып алып, мән-жайды сұрады.

— Қарлығаш бүгін ғана емес, ылғи жылайды. Бірақ онысын сіздерге білдірмейді. Өйткені біздің апай оны ылғи жақтырмай сөйлейді. Қойшы осыларды, «нашар семьялар» ғой дейді. Бүгін жылаған себебі — біз ертең тауға қыдыруға шықпақпыз. Керек жарақтарды бәрімізге бөліп берді де, Қарғашты бөліп тастады. Неге өйтесіз деп едік, «оған не бар жандарын баға алмай жүріп» деп айтты...— деді Ержан көзіне жас алып, өзі де жылап жіберуге шақ қалып.

— Ылғи сөйте ме?

— Иә. Бірақ Қарғашқа мен айтты деменіз. Өйткені ол осының бәрін сіздерге білдіргісі келмейді. Сыныптағылардың бәріне ешкімге айтпаңдаршы, бұны мамам естісе жүрегі ауырып қалады деп жалынады.

— Бұның алдында не үшін жылады?

— Анау күні біз сыныбымызбен бәріміз суретке түскенбіз. Сол кезде де апай Қарғашты түсірмей қойған. Бұның алатын ақшасы жоқ деп. Сыныптасымыз ғой, біз апайға «түсе берсін, біз жинап береміз» десек те көнбей қойды. Сендер біреу үшін қашанғы ақша жинап жүрмексіңдер. Артық ақша шығарғандарың үшін ата-аналар мені кіналайды деп.

Ержанға рахмет айтып, бұл жайында ешкімге тіс жармауға уәде етіп кері айналды. Үйіне келе жатып көзінен жасы сорғалап еді сонда. Шарасыздығына налыған. Бұның жылап келе жатқанын көрген Қанат

ағасы тоқтатып алып, сыр суыртпақтады. Қанат деген осы ауылдың пері мінез жігіті еді. Оны жұрттың бәрі «Қара Қанат» атап кеткен. Жасы отыздардан асқан жігіт ағасы. Бұрын осы ауылдың атақты жылқышысына көмекшілік қызметте болған. Кейінгі жылдарда мүлде жұмыс істемейді. Бірақ ақшаны қайдан алатынын кім білсін, қарыны тоқ, көйлегі көк. Астына мінген аты да көздің жауын алып ойнап тұрады. Және ат-әбзелдері де керемет. Жүгеніне, айыл-тартпасы мен өмілдірігіне дейін тұтасымен күміспен көмкерілген. Қанат бұны атына мінгестіріп алды да, өзінің үйіне алып келді. Үйіне келгесін ақша берді. Кетерінде:

— Қорқпа, қарызға емес. Керек болса ара-арасында келіп тұр. Бар болса беремін ғой, — деді.

Ертесі күні таңғысын ерте тұрды. Күн жексенбі еді. Шешелері демалысты пайдаланып, алыстағы бір туыстарына жүріп кеткен. Жетідегі автобуспен кеткен шешелерінің артынан араға екі сағат салып барып тоғыздағы автобусқа бұлар да мінді. Бұлар деген — Қарлығаш екеуі және кешегі Ержан үшеуі. Аудан орталығына бет алып барады. Ержанды әдейі ертіп алған.

Үшеуі аудан орталығына барып, базарды аралады. Өздеріне керек-жарақтарын алды. Керек жарақ болғанда да, сол өңшең ұсақ-түйектер. Түрлі түсті қарындаштар мен айна, тарақ деген сияқты. Содан кейін лимонад ішіп, балмұздақ жеді. Ең негізгі шаруалары суретке түсу еді, оған да армансыз түсті. Бірінші үшеуі бірге түсті. Содан кейін Темір Қарлығаш екеуі түсті. Одан кейін екі сыныптас қол ұстасып түсті. Қарлығаштың жалғыз өзін бірнеше қырынан түсірді. Отырып та, тұрып та, ойланып та, күліп те түсті. «Кедейдің бір тойғаны — шала байығаны» дегендей, бақыттан бастары айналып ауылдарына қайтқан.

* * *

Міне, мына сурет сол кездегі түскен суреттері еді. Арада қанша уақыт өтсе де, Темірдің қалтасынан түскен емес. Әр киім ауыстырған сайын сол жаңа киген киімінің қалтасына салып алады. Шет-шеті мыжылып, кейбір тұсы жырттыла бастаған. Ең бастысы — сурет анық. Қарындасы қандай сұлу. Көздері түп-тұнық. Сол кездері

қаншалықты қиналып жүрсе де, бір сәттік қуанышқа бола жанарының жарқ ете қалғанын қарашы. Тақ бір әр күні бақытты өтіп жатқан адамның кейпінде түсіпті. Қарғаш қарындасым да осы суретке қарап, сағынып жүр ме екен деп ойлады.

* * *

Әрнәрсені ойлап жатып ұйықтап кетіпті. Ғажап түс көрді. Түс емес құдды бір өң сияқты. Кәдімгі тіршілік, өмір дерсің. Көп ойлағандікі, аңсағандікі шығар. Түсінде...

* * *

...Әлдеқандай алыс аймақтағы нулы ормандардың бірі екен дейді. Былтырғы күзде өзінің туған жерінен осы жерге бірнеше күнде ұшып жеткен. Содан бері осы жерде күнелткен. Енді міне, туған өлкесіне сапар шекпек. Бұл қуаныштан жарылардай болып жүр. Бір орында тыныш тұра алмайды. Біресе ұшады, біресе қонады. Ұшу керек болған соң ұшып, қону керек болғасын қонып жүрсе бір сәрі-ау. Ешқандай мақсатсыз-ақ қанатын сермей береді. Жаны тыным табар емес.

Былтырғы жылы бұл маңға ұшып келгенде сәл-сәл қиналғандай да болған. Жарық дүниеге келгеніне бес айға жаңа толған, қанаты соншалықты қатып үлгермеген бұл үшін осыншама ұзақ жол қиынға түскені рас. Енді түк те қиналмайтын сияқты. Тіпті сол күнді асыға күтіп жүр. Оның бірінші себебі — былтырғыға қарағанда қанаты қатайған, бойына күш біткен, өзі толысқан. Ал екінші, ең негізгі себебі өзінің туған жеріне бағыт алады ғой. Бойындағы туған жерге деген сағынышы тыным берер емес. Дәл өзі сынды құртақандай бауырларымен бірге жан таппай жүр. Олардың да қуанышында шек жоқ. Алыс сапарға әр топ өзінше дайындық үстінде. Бұлар (қараторғайлар) жиырма-отыздан топ-топ болып бірігіп алған. Ұялас туыстары, біртуғандары ғой топ-топ жүретіндері.

Дәл өзінен аумаған мың сан қара торғай наурыз айының алғашқы күндерінің бірінде таң бозынан биікке көтерілді. Аспанды қара бұлт басқандай көрінді. Құстардың бұл жолғы ұшуларының мәнісі бөлек. Туған жерге деген сапардың алғашқы күні еді бұл. Бет

алған бағыттары Орта Азия. Аспандағы құскеруенің тәжірибелі ататорғайлар бастап келеді. Бұл сол жүзқаралы туыстарының белортасында келеді. Қанатын жылдам-жылдам сабалай қағады. Алға озып кетпесе де соңында қалып келе жатқан жоқ. Құстүйсігі мен кішкентай ғана жүрегі адасып қалмау керек екенін сезіп келеді. Ол үшін бар болғаны көштен шығып қалмасаң болды. Қалып кетуге де, озып кетуге де болмайды. Және өзім білемге салып, беталған жағыңа босып кетуге де хақың жоқ. Жүз қаралы бауырларыңды бастап келе жатқан көшбасшың аялдағанда қонып, ұшқанда ұшуға тиіссің.

Алғашқы күні-ақ біршама жерді бағындырып үлгерген. Әр жерге аз кем аялдай ұшып жүріп, кеш бата үлкендеу орманды пана тұтқан. Бір-біріне жақын маңдағы теректерге қонды. Сол теректердегі былтырғы жылдан қалып кеткен жеміс дәндері мен жердегі жәндіктерді талғажау етті. Қараңғы қоюлана бір-бір бұтақты иемденіп алып, онсыз да қысқа мойындарын денелеріне тарта түсіп, бүрісіп-бүрісіп отыра қалған.

Таң бозынан, жерге жарық түсе бастасымен-ақ, керуен басы болып келе жатқан ататорғайлар мен анаторғайлар сайрай бастады. Небір әсем дауыстар шығарып сайрады-ай дейсің. Сол әнге бәрі қосылды. Бұл да мойнын созып-созып қойып шамасы жеткен жеріне дейін дауысын соза әндете сайрады. Бұл ұшар алдындағы дайындық еді. Тұтас жиылып болдық-ау дегенде бәрі дүр етіп көтерілді. Туған мекенді бетке алған сапар жалғасты. Бұл қуанып келеді.

Кейде ұшу барысы тым ұзаққа созылып кетеді. Сондай кездерде қанатының емес, мойнының талатыны бар. Бүгін де бірталай жерге дейін қонбай ұшты. Жылдамдықтары да сұмдық болды. Жолай қанаты үлкен әлдеқандай құстарды басып озды.

Не керек бір ұшып, бір қонып жүріп өздерінің сүйікті мекендеріне де жетті-ау. Бірнеше күндік сапар барысында көштен бөлінбей ұшып келе жатқан бұл енді өзім білем дегендей жылдамдата қанат қағып, басқаларды басып оза жөнелді. Шешесі байғұс адасып кетпесін дегендей бұған ілесе ұшады. Шешелері асыққан сайын басқалары да жеделдете түседі. Сөйтіп бұлар түс мезгілінде өздерінің туған мекеніне, Темірланның ауылына келіп жетті. Бұл

болса сол өзі жұмыртқаны жарып шыққан ұя салынған ағашқа қонғанда барып жаны тынғандай болды. Соңғы сағаттардағы дамылсыз ұшудан қара терге әбден малшынған екен... Тері мөншақтап жерге тырс-тырс етіп тамып тұр.

* * *

«Өй, мынауың қан сорпасы шығып тұрып ұйықтап жатыр ғой ей» деген дауыстан оянып кетті. Қатарлас төсекте жататын Петя деген бала екен. Бұл болса көрген түсінің әсерінен айыға алмай жатып, көзін ашпастан:

— Сонша жерден ұшып келу оңай деймісің, — деді.

* * *

Қарындасы Қарлығашты, ауылдасы Ержанды ертіп аудан орталығына барып қайтқан сапарынан келгеннен кейін шешесі бұларды сұрақтың астына алған. Ең басты сауал орталыққа барған, суретке түскен, қалам-қарындаштарды сатып алған ақшаны қайдан алдың деген сұрақ болды.

Темір жасырған жоқ. Ненің не болғанын бастан аяқ еш қоспасыз баяндап берді. Темірдің анасы бұған түсіністікпен қарады. Бұрынырақта әкесімен іні-дос болып еді, балаларына жаны ашып берген ғой деп ойлады. Бірақ ақылын айтып отырып бұдан кейін қайталамауларын, ешкімнен ақша алмауларын өтінді. Өйткені бұл дүниеде тегін ештеңе де болмақ емес. Бәрінің қайтарымы болуы керек.

* * *

Шындығында солай екен. Сол күнгі оқиғадан кейін Қанат бұны өзіне жақын тартып жүрген. Кейде қора тазаласып жібер десе, кейде басқа өтініштер айтатын. Бірақ, әр өтініші орындалған сайын Темірдің қолын бос қайтармайтын. Бірде диірменге бидай апарысып, ұн тартысып келген күні бір қап ұн, екі дорбадай талқан берген.

Ақша болса алмай қоюға болады. Бірақ, Қанат ағасының өз үйінен алып шыққан бидайын тартысқан еңбегіне бір қап ұн алса, оның қандай арамдығы бар деп ойлаған. Сөйтіп атақты қара Қанаттың інісі болды